

JOHN LOCKE (1632. – 1704.)

Ivan Macan

SADRŽAJ

- 1. ŽIVOT I DJELA**
- 2. LOCKEOV SREDNJI PUT**
- 3. SVRHA OGLEDA**
  - 3.1 Napad na urođene ideje**
  - 3.2 Nauk o idejama – jednostavne i složene**
    - 3.2.1 Prostor i vrijeme
    - 3.2.2 Mješoviti modusi
  - 3.3 Primarna i sekundarna svojstva**
- 4. IDEJA SUPSTANCIJE**
- 5. UZROČNOST**
- 6. SPOZNAJA**
  - 6.1 Stupnjevi spoznaje**
  - 6.2 Opseg i stvarnost spoznaje**
  - 6.3 Spoznaja Boga**
- 7. ETIČKA TEORIJA**
- 8. DRUŠTVENI NAUK**

1. ŽIVOT I DJELA

John Locke je najznačajniji britanski filozof koji je empirizam sustavno uveo u filozofiju, osobito u filozofiju spoznaje, makar se kod njega još uvijek opažaju filozofski elementi koji su tijesno vezani za racionalizam.

Rodio se u Wringtonu blizu Bristola 29. kolovoza 1632. Otac mu je bio državni tužitelj. Prvi je odgoj dobio u roditeljskom domu, a godine 1646. odlazi u westminstersku školu, a zatim na oxfordsko sveučiliste. Nakon studija poučava najprije grčki, zatim retoriku te postaje cenzor za moralnu filozofiju.

U Oxfordu je našao dekadentnu skolastiku koja ga nije oduševila. Zanimanje za filozofiju kod njega se probudilo privatnim čitanjem Descartesa. Zanimao se još za kemiju i fiziku, a studirao je i medicinu. Konačno se počeo baviti politikom. Godine 1665. napušta Englesku kao tajnik u diplomatskoj misiji, nalazi u službu grofa Shaftesburya kao liječnik i tajnik. Kad je lord Shaftesbury postao kancelarom, podigao je Locke na položaj tajnika u upravljanju crkvenim dobrima, a zatim tajnikom trgovinskog vijeća. Političkim padom lorda Shaftesburya povlači se Locke u Oxford, a zatim iz zdravstvenih razloga ide u Francusku i ostaje tamo pet

godina (1675-1680). Zbog političkih promjena u Engleskoj njegovo se ime nalazi na listi traženih osoba zbog neke pobune. Nakon velike revolucije 1688. godine, kad na prijestolje dolazi Vilim Oranski, vraća se i Locke u Englesku. Odbija ponudene državne službe i povlači se na imanje obitelji Macham bliza Londona gdje ostaje 13 godina do smrti 28. listopada 1704.

Glavno Lockeovo djelo je *Ogled o ljudskom razumu*, prvi put izdano 1690. godine. Iste godine Locke sprema i *Dvije rasprave o građanskoj vlasti* u kojima napada teoriju o božanskom pravu kraljevske vlasti i daje vlastitu političku teoriju. Zatim objavljuje *Neke misli o odgoju*, *Opravdanost kršćanstva*, *Pismo o toleranciji* i nedovršeno djelo *Upravlja nje razumom*.

2. LOCKEOV SREDNJI PUT

Locke je bio prvi empirist u smislu što drži da sva grada naše spoznaje dolazi od osjetnih opažaja i introspekcije. Nije bio empirist u smislu što bi tvrdio da ne možemo spoznavati ništa izvan osjetnih predodžaba. U tome je on metafizičar. Bio je ujedno racionalist, jer je držao da sva mišljenja i vjerovanja moramo donijeti pred sud razuma. Nije, međutim, poricao mogućnost nadnaravnog reda i objave. Odbacivao je autoritarizam na intelektualnom i političkom polju. Zastupao je princip tolerancije, ali je odbacivao anarhiju. Bio je religiozan, ali nije simpatizirao s fanatičnom i neumjerenom revnošću. Locke je u svemu zastupao stav "zdravog razuma" (*common sense*).

3. SVRHA OGLEDA

Locke je bio prvi filozof koji je upotrijebio napor uma da istraži sam ljudski um, njegov predmet i granice. U uvodnom "Pismu čitatelju" na početku *Ogleda* Locke kaže da je bilo potrebno istražiti "koje stvari naš razum može rješavati, a koje ne može", jer je jedino tako moguće poći s mrtve točke na kojoj se u filozofiji nalazimo.

Predmet razuma su ideje, tj. razum je sposoban baviti se idejama. Zato je Lockeov cilj u *Ogledu* istražiti "porijeklo, sigurnost i opseg ljudske spoznaje, zajedno s temeljima i stupnjevima vjerovanja, mnijenja i pristajanja" (Uvod, 2). Prva i druga knjiga bave se istraživanjem naših ideja. Tu on najprije pobija teorije urođenih ideja, a zatim daje svoju teoriju. Treća knjiga raspravlja o riječima. Ideje predstavljaju stvari, a riječi stoje za ideje. Četvrta se knjiga bavi ljudskom spoznajom: njezicom sigurnošću i evidencijom te naravi i osnovama vjerovanja i mnijenja.

3.1 Napad na urodene ideje

Pod teorijom urođenih ideja Locke razumijeva onu nauku koja tvrdi "da u razumu postoje izvjesni urođeni principi, neki prvobitni pojmovi, koinai einoi, takoreći pečati utisnuti u ljudski duh, koje duša dobiva u svom prvom začetku i donosi sa sobom na svijet." Neki od tih principa su spekulativni, a neki praktični. Glavni dokaz koji se obično navodi u potvrdu ove teorije jest tvrdnja općeg slaganja. Locke na to odgovara da, ako bi i bilo istinito da se u tome svi slažu, to još ne dokazuje da doista postoje urođeni principi, jer se porijeklo naših ideja može protumačiti na drugi način. Nadalje, argumenti doneseni u prilog spomenute teorije bezvrijedni su i zbog toga jer ne postoji opće slaganje o istini bilo kojeg principa. Djeca i luđaci, na primjer, imaju razum, ali nemaju spoznaje principa kontradikcije, a morali bi ga imati kad bi taj princip bio doista urođen. Gdje su, nadalje, moralni principi u kojima bi se svi ljudi slagali? Kad bi moralni principi bili doista urođeni, ne bismo nalazili tolike razlike u moralnim teorijama i praksama različitih društava i epoha.

Locke ne vjeruje da postoji ikoji princip koji bi čovjek nužno spoznao kad proživi stanovito vrijeme na ovom svijetu. Ima čak ljudi koji ne spoznaaju nijedan apstraktni princip. Štoviše, činjenica da moramo učiti značenje terminima i stjecati važne ideje, očit je znak da nemamo urođenih ideja. Locke napada i teoriju o implicitno ili virtualno urođenim idejama, koju je zastupao Leibniz.

Kako onda naš duh dolazi do ideja? Locke odgovara jednom riječju: iz iskustva. Što to znači? Sve se naše ideje konačno izvode iz osjeta ili iz refleksije. To dvoje sačinjava iskustvo. Osjetila nam donose u duh razne opažaje izvanjskih predmeta. To su osjeti. Drugi izvor ideja je opažanje radnja vlastitog duha, kao što su opažaji, misli, sumnje, vjerovanja i htijenja. To vrelo je refleksija. Iz tih dvaju izvora proizlaze sve naše ideje.

Treba imati na umu da Locke na više načina upotrebljava riječ "ideja" i to ne samo za osjetne datosti, nego i za pojmove i opće ideje. U svakom slučaju, Locke je uvjeren da je samo iskustvo vrelo naših ideja. Čovjekova je pozornost najprije usmjerena prema van, pa je zato osjet glavni izvor ideja. No ideje o psihičkim aktivnostima, kao što su mišljenje i htijenje, dobivamo na temelju refleksije ili introspekcije.

3.2 Nauk o idejama - jednostavne i složene

Naš duh ipak nije samo pasivna moć. Locke razlikuje jednostavne i složene ideje. Prve duh prima pasivno, a druge on sam aktivno proizvodi. Postoje četiri vrste jednostavnih ideja, već prema načinu kako ulaze u duh, kroz jedno ili više osjetila, samo refleksijom, ili refleksijom i osjetom. Svima je zajednička karakteristika da ih duh pasivno prima. S druge strane, naš duh može i aktivno obilovati ideje služeći se jednostavnim idejama kao svojom građom. Tako nastaju složene ideje. Njih Locke dijeli na moduse, supstancije i odnose. Modusi ne sadrže u sebi pretpostavke samostalnog postojanja, nego se smatraju zavisnim od supstancija. Ideje

supstancija su kombinacije jednostavnih ideja za koje držimo da predstavljaju pojedinačne stvari, dok ideje odnosa nastaju promatranjem i uspoređivanjem jedne ideje s drugom.

3.2.1 Prostor i vrijeme

Locke razlikuje dvije vrste modusa: jednostavne i mješovite. Jednostavan je modus varijacija različitih kombinacija iste jednostavne ideje bez miješanja s kojom drugom idejom, a mješoviti su modusi sastavljeni od jednostavnih ideja raznih vrsta uzetih zajedno. Primjeri jednostavnih modusa o kojima Locke raspravlja jesu prostor i vrijeme, broj, neizmjenost, modusi kretanja i zvuka, boje, okusa i mirisa.

Jednostavna ideja prostora dolazi u nas kroz dva osjetila: vid i opip. Pomoću tih osjetila opažamo udaljenost između dva tijela. Različite udaljenosti različite su modifikacije prostora. Jednostavnu ideju prostora možemo proširiti toliko dok ne dođemo do ideje općeg prostora (*common space*) za koji Locke upotrebljava riječ "expansion".

Temelj ideje vremena je promatranje slijeda ideja koje u duhu idu jedna za drugom. Tako dobivamo ideju sukcesije i trajanja. Promatrajući određene fenomene koji se javljaju u pravilno udaljenim periodima, dobivamo ideje duljine ili mjere trajanja, kao što su minute, sati, dani i godine. Te ideje možemo opetovati, dodavajući jednu drugoj, a da nikad ne dođemo na kraj. Tako oblikujemo ideju vječnosti.

Ograničeno i neograničeno izgleda da su modusi "kvantiteta". Te termine pridajemo samo onim stvarima koje možemo dodavanjem ili dijeljenjem povećavati ili smanjivati. Postavlja se pitanje, kako dobivamo ideju neizmjenog, jer o tome nemamo nikakva iskustva. Možemo nastaviti dodavati svakoj ideji ograničenog prostora, i kako god daleko išli, još nismo ni blizu granice iza koje više ne bi bilo moguće dodavanje. Tako dobivamo ideju neograničenog prostora. To ne znači da neograničeni prostor doista postoji. Locke ne tvrdi da bismo mogli imati pozitivnu ideju o neograničenom.

3.2.2 Mješoviti modusi

Mješoviti se modusi sastoje od kombinacija jednostavnih ideja različitih vrsta. Te ideje moraju biti kompatibilne, tj. moraju biti međusobno spojive. Kao primjere mješovitih modusa Locke navodi dužnost, pijanstvo, licemjerje, svetogrđe i ubojstvo. Ništa od toga nije supstancija, ali svaki taj modus jest kombinacija jednostavnih ideja različite vrste. Tri su načina kako dolazimo do složenih ideja mješovitih modusa. Najprije, iskustvom i opažanjem samih stvari; drugo, proizvoljnim slaganjem raznih jednostavnih ideja različitih vrsta; i treće, tumačeći imena djelovanja koje nismo nikada vidjeli ili pojmova koje ne možemo vidjeti. Tako dijete uči značenja mnogih riječi ne vlastitim iskustvom, nego tumačenjem starijih.

Ono možda nikad nije vidjelo ili doživjelo ubojstvo, ali može imati složenu ideju tog mješovitog modusa ako mu je netko protumači. Prema Lockeu, složena ideja može ući u duh djeteta tako da je rastavimo na jednostavne ideje pa ih onda kombiniramo, pod uvjetom da je dijete već posjedovalo te jednostavne ideje.

3.3 Primarna i sekundarna svojstva

Vidjeli smo da i jednostavne i složene ideje konačno proizlaze ili iz osjeta ili iz refleksije, tj. iz iskustva, te nije potrebno da budu urođene. Razmatrajući jednostavne ideje, Locke govori još o primarnim i sekundarnim svojstvima.

Locke razlikuje ideje i svojstva. Štoga naš duh opaža u sebi ili što je neposredan predmet percepcije, misli ili razumijevanja, to Locke zove idejom, a moć duha da proizvede ideju on zove svojstvo subjekta koji tu moć posjeduje. Na primjer, snježna lopta ima moć da u nama proizvede ideje bijelog, hladnog i okruglog, i to Locke zove "svojstvima", dok su odgovarajući opažaji ili percepcije za njega "ideje".

Tu valja učiniti jedno razlikovanje: neka se svojstva ne mogu odijeliti od tijela, kako se god ono mijenjalo. Ako, na primjer, zrno pšenice presiječemo na dva dijela, svaki dio i dalje zadržava čvrstoću, prostornost, oblik i pokretnost.

»Ja dakle nazivam te osobine - čvrstoću, prostiranje, oblik, kretanje ili mirovanje i broj - prvobitnim ili primarnim svojstvima i smatram da one proizvode u nama jednostavne ideje« (2,8,9)

Osim tih primarnih svojstava postoje i sekundarna. Ta sekundarna svojstva nisu ništa u predmetima

»do njihove moći da svojim primarnim kvalitetama, tj. masom, oblikom, sastavom i kretanjem svojih neopažljivih djelića proizvedu u nama razne osjete, kao što su boje, okusi, zvukovi itd.« (2,8,10)

Postoji velika razlika između ideja prvotnih i ideja drugotnih svojstava. Prvi su sličnosti tijela i njihovi uzorci stvarno egzistiraju u tijelima, dok ideje drugotnih svojstava nemaju nikakve sličnosti s tijelima i u samim tijelima nema ničeg što bi im bilo slično. Ne može se reći da su sekundarna svojstva "subjektivna", jer Locke kaže da su ona "moći" koje se nalaze u objektima. No ideje o sekundarnim svojstvima, npr. ideje o bojama, glasovima i sl., koje mi sami proizvodimo, nisu kopije boja ili zvukova u sebi, pa su utoliko subjektivne.

4. IDEJA SUPSTANCIJE

Doživljavamo da se određene skupine osjetnih datosti trajno javljaju. Tako se, na primjer,

neka boja javlja u određenom obliku, povezana određenim mirisom, mekoćom i tvrdoćom. Opažamo skupinu svojstava koja nam se pojavljuju međusobno povezana. Navikli smo se da pretpostavimo kako takav skup povezanih kvaliteta ima neki supstrat na kojem one subzistiraju i iz kojeg rezultiraju. Taj supstrat zovemo supstancijom. To je opća ideja supstance. Duh tu dodaje ideju supstrata koji nosi kvalitete, koje opet obično zovemo akcidentima. Opća ideja supstancije je pretpostavka takve potpore svojstava koja vidimo da egzistiraju, a koja ne mogu egzistirati *sine re substante*, tj. bez nečeg što ih podržava. Takvu podlogu zovemo *substantia*.

Treba imati na umu da Locke govori o podrijetlu naše ideje supstancije, a ne o njezinoj egzistenciji. Sam je Locke svojim kritičarima odgovorio da govoriti o tome da se ideja supstancije temelji na našoj navici pretpostavljanja ili zahtijevanja neke podloge za kvalitete ne znači da supstancija ne postoji. Supstanciju ne opažamo, nego samo zaključujemo na nju kao "podlogu" akcidentima, kvalitetama ili modusima. Premda je to zaključivanje opravdano, ono ipak time ne prestaje biti zaključivanje. To ipak ne znači da je supstancija samo zamišljaj ili predodžba mašte. Ovu opću ideju supstancije treba razlikovati od ideja pojedinačnih supstancija. Ideju pojedinačnih supstancija dobivamo kombinacijom jednostavnih ideja koje dobivamo od osjetila, a stoje zajedno na jednom predmetu. Složenu ideju pojedinačnih supstancija dobivamo pomoću osjeta ili refleksije, a ideju duhovne supstancije duše dobivamo kombinacijom jednostavnih ideja mišljenja, sumnjanja, i sl. koje opet dobivamo refleksijom s neodređenom i tamnom mišlju o supstratu koji se nalazi u tim psihičkim operacijama. Napomenimo da je za Lockeja "duhovna supstancija" samo ona supstancija koja misli, ali ne možemo nikad znati može li i neko materijalno biće misliti. I ideju o Bogu dobivamo kombinacijom jednostavnih ideja koje dobivamo refleksijom. Bog je jednostavno biće, ali naša ideja o Bogu je složena.

Distinktno ideje tjelesnih supstancija formiramo iz ideja primarnih kvaliteta, sekundarnih kvaliteta i sposobnosti stvari da kod drugih tijela uzrokuju ili samo primaju promjene u primarnim kvalitetama. Locke je ideju supstancije preuzeo od skolastika ali ju je izmijenio. Za njega supstancija leži negdje onkraj iskustva i pretvara se u nepoznati supstrat koji stoji nepromjenjiv ispod fenomena.

5. UZROČNOST

Svaka ideja, bilo jednostavna ili složena, može se uspoređivati s nekom drugom idejom i tako nastaje ideja relacije. Posebnu vrstu relacija čini uzročnost. Prema Lockeu, ono što proizvodi bilo jednostavnu bilo složenu ideju obično zovemo uzrokom, a ono što je proizvedeno zovemo učinkom. Svoje ideje uzroka i učinaka primamo, prema tome, od promatranja da pojedine stvari, kvalitete ili supstancije počinju opstojati. Promatrajući da vosak postaje tekuć kod određenog stupnja topline, nazivamo jednostavnu ideju topline u odnosu prema tekućem stanju voska njezinim uzrokom, a tekuće stanje posljedicom. Pojmovi uzroka i posljedice

proizlaze, dakle, od ideja koje dobivamo osjetom ili refleksijom.

»Da bismo dobili ideju o uzroku i posljedici, dovoljno je pogledati bilo koju jednostavnu ideju ili supstanciju kao nastalu djelovanjem druge, bez obzira je li poznat način tog djelovanja.« (2,62,2).

Nastaje li nova supstancija od već postojećeg materijala, onda je to "rađanje". Počinje li nešto opstojati što prije nije postojalo, govorimo o "stvaranju". Dobiva li neka predegzistentna stvar novu kvalitetu, govorimo o promjeni.

Ukoliko je uzročnost odnos među idejama, onda je ona samo umna konstrukcija. No ona ima stvaran temelj, a to je sila u stvarima. Ideju sile Locke klasificira kao jednostavnu ideju i dijeli ih u aktivne i pasivne. Najjasniju ideju o aktivnoj sili imamo iz refleksije. Promatramo li, na primjer, neku lopta koja udara u drugu loptu i stavlja je u pokret, nećemo kod toga opaziti nikakve aktivnosti, jer ta lopta samo komunicira kretanje koje je primila od drugog. Introspekcijom vidimo da u svom duhu imamo moć započeti ili nastaviti djelovanje, osobito mišljenje i htijenje, a to nam daje najjasniju ideju kauzalne djelotvornosti.

Tako Locke utemeljuje ideje uzroka i učinka kao i kauzalne djelotvornosti na empiriji. On nije dao prave analize kauzalne relacije, ali je očito dao do znanja da je stav: svaka stvar koja nastaje mora imati svoj uzrok, siguran. To je i bio glavni prigovor njegovu mišljenju, jer se taj stav ne temelji na iskustvu. On je samo rekao da je to intuitivno jasno i da naš duh može uočiti nužnu vezu između ideja.

6. SPOZNAJA

Pitanja koja je Locke stavio na početku *Ogleda*, a tiču se podrijetla i sigurnosti ljudske spoznaje, rješava tek u četvrtoj knjizi. Tu objašnjava probleme spoznaje i istine. Spoznaju karakterizira kao opažanje veze i slaganja ili neslaganja i protuslovnosti bilo kojih naših ideja. Odgovara li odnos među idejama odnosu u stvarnosti, posjedujemo objektivnu ili realnu spoznaju ili istinu.

6.1 Stupnjevi spoznaje

Razlikujući stupnjeve spoznaje, Locke pokazuje racionalistički obrat u svom mišljenju. On, naime, razlikuje tri stupnja spoznaje i to: intuitivnu, demonstrativnu i senzitivnu spoznaju. Tako on uzima matematsko znanje kao paradigmu svakog znanja. U tome pokazuje srodnost s Descartesom.

Intuitivna spoznaja nastaje kad duh neposredno, bez pomoći neke treće ideje, opaža slaganje ili neslaganje dviju ideja. Takvim intuitivnim znanjem znamo da bijelo nije crno, da kružnica

nije trokut ili da je tri veće od dva itd. To je najjasnije i najsigurnije znanje koje ljudski um može postići i u njemu nije moguća nikakva sumnja. Od njega ovisi sigurnost i evidencija svakog drugog znanja.

Drugi stupanj je demonstrativno znanje, a to je spoznaja kad se slaganje ili neslaganje dviju ideja ne očituje neposrednim uspoređivanjem, nego tek posredstvom neke treće ideje, tj. pomoću zaključivanja. Tom demonstrativnom znanju nedostaje lakoća i jasnoća intuicije, ali Locke smatra da svaki korak zaključivanja u sebi nosi intuitivnu sigurnost. Što god nema intuicije ili demonstracije, samo je mnijenje ili vjerovanje, a to je senzitivna spoznaja pojedinačnih egzistencija. Jedini sigurni stupnjevi spoznaje jesu intuitivna i demonstrativna spoznaja, dok se senzitivnom spoznajom ne može doći do sigurnog znanja.

6.2 Opseg i stvarnost spoznaje

Ako se naše znanje sastoji u opažanju slaganja ili neslaganja među idejama, onda iz toga slijedi da se ono ne može prostirati dalje od onog o čemu imamo ideje. Te su ideje konačno stečene iskustvom pomoću osjeta i refleksije. Ima odnosa među našim idejama koje ne možemo utvrditi. Locke razlikuje četiri vrste veza među idejama: identitet i različnost, koegzistencija, relacija i realna egzistencija. Pogledamo li pobliže te oblike naše spoznaje, moći ćemo bolje odrediti i opseg naše spoznaje uopće.

Na prvo mjesto Locke postavlja spoznaju "identiteta i razlike". Tu naše znanje ide tako daleko dokle sežu same ideje. To znači da ni ne možemo imati neku ideju a da pri tom intuitivno ne shvaćamo da je ona upravo to i da je različita od neke druge ideje. To međutim nije slučaj kod spoznaje "koegzistencije". Naša ideja pojedinačne supstancije je zbroj jednostavnih ideja koje zajedno koegzistiraju. Ono što opažamo zapravo je ta činjenična koegzistencija ili zajedništvo jednostavnih ideja, a da ne vidimo nikakve nužne veze među njima. Zato Locke i kaže da je ta spoznaja kod nas dosta malena. Naša se spoznaja temelji samo na iskustvu, tj. na *de facto* povezanim kvalitetama. Zato ne možemo dokazati stavove u prirodnim znanostima; ne možemo doći do opće, instruktivne i neupitne istine s obzirom na tijela. I u tome je Locke blizak racionalistima.

S obzirom na treću vrstu znanja, na relacijsko znanje, teško je reći dokle se ono proteže, jer ono ovisi o pronicljivosti našeg uma da nađe među-ideje koje pokazuju odnose među idejama. A što se tiče znanja realnih egzistencija Locke kaže: posjedujemo intuitivno znanje o vlastitoj egzistenciji; demonstrativno znanje o Božjoj egzistenciji, a o egzistenciji bilo koje druge stvari imamo samo senzitivnu spoznaju koja se ne proteže iznad predmeta osjetila. S obzirom na vlastitu egzistenciju, mi je opažamo toliko jasno i sigurno da je nije potrebno ni moguće dokazivati.

Premda je ljudsko znanje ograničeno, čovjek posjeduje još mogućnost mnijenja (sudeња,

prosudivanja) o onom što je vjerojatno. Vjerojatnost se sastoji samo u prividnom slaganju ili neslaganju. Naše pristajanje takvoj spoznaji može imati različite stupnjeve od u- vjerenja ili pouzdanja, preko naslućivanja i nagađanja, sumnje i kolebanja do nepovjerenja i nevjerovanja. Ipak je naše znanje i mnijenje, prema Lockeovom mišljenju, dovoljno za potrebe čovjekova života.

6.3 Spoznaja Boga

Vidjeli smo već da Locke kaže kako imamo demonstrativno znanje o Bogu. To znači da možemo Božju egzistenciju deducirati iz jednog dijela našeg intuitivnog znanja. Intuitivna spoznaja od koje on polazi jest spoznaja vlastite egzistencije. No ta spoznaja još nije dovoljna za dokaz Božje egzistencije. Potrebna nam je još jedna intuitivno spoznata istina, a ta je da "čisto ništa ne može proizvesti bilo kakvo realno biće". Spoznaja vlastite egzistencije uvjerava me da postoji barem jedno biće. No znam da ne postojim od vječnosti, već da sam jedanput započeo biti, a to znači, da sam bio proizveden.

»Stoga, ako znamo da postoji neko realno biće, i da nebiće ne može proizvesti nikakvo realno biće, onda je to očigledan dokaz da nešto vječno postoji jer ono što nije vječno imalo je početak, a ono što je imalo početak moralo je proizići iz nečeg drugog.« (4,10, 3)

Budući da smo sve što imamo primili od drugog, onda to drugo biće mora u sebi imati iste moći. Zato to vječno biće, koje je Bog, mora biti najmoćnije i najmudrije biće. Slijedeće je rečenice mogao napisati i Descartes:

»Na osnovu rečenog meni je jasno da o postojanju Boga imamo izvjesnije znanje, nego o bilo kojoj drugoj stvari koju nam otkrivaju neposredno naša osjetila. Mislim da mogu reći čak i to da mi izvjesnije znamo da postoji Bog nego da postoji bilo što drugo izvan nas.« (4,10, 6)

Locke također dopušta i Božju objavu koja nam pruža sigurnost u objavljenim istinama, jer Božje svjedočanstvo ne dopušta nikakve sumnje. Objavljene su one istine koje su iznad razuma, premda ne protiv njega i koje spoznajemo po Božjem svjedočanstvu. Ipak, razum nam pokazuje koje su istine objavljene, a koje ne. Time se Locke obara protiv privatnih objava i "entuzijasta". On također ističe da ne može biti objavljena istina koja se protivi razumu. U tom sklopu izričito spominje katoličku nauku o transsubstancijaciji i o papinoj nepogrešivosti.

7. ETIČKA TEORIJA

Budući da nema urođenih etičkih principa, naše moralne ideje moramo izvesti iz iskustva, tj. od opažaja i refleksije. No kad smo jedanput stekli ideje, možemo ih kombinirati, otkrivati

odnose slaganja i neslaganja, pa nam to praža mogućnost formulirati moralna pravila koja, ako izriču nužne odnose slaganja ili neslaganja, mogu biti spoznata kao sigurna. Zato nije začuđujuće što je Locke u 3. i 4. knjizi *Ogleda* zastupao "racionalistički" ideal etike s tvrdnjom da se moralnost može dokazati kao i matematika.

Dobro i zlo Locke određuje prema radosti i boli: dobro je ono što može pružiti ili povećati radost duha ili užitak tijela ili smanjiti bol, dok je zlo ono što uzrokuje ili povećava bol. No moralno je dobro slaganje naših voljnih čina s nekim zakonom, a moralno zlo je neslaganje takvih voljnih čina s nekim zakonom. Locke razlikuje tri vrste zakona: Božji zakon, građanski zakon i "zakon javnog mišljenja". U odnosu prema Božjem zakonu djelovanje se prosuđuje kao dužnost ili grijeh; u odnosu prema građanskom zakonu čini su nevini ili kriminalni, a u odnosu prema zakonu mnijenja oni su vrline ili mane. Posljednji kriterij prema kojem se ljudski čini mogu smatrati moralno dobrima ili zlima jest Božji zakon.

»I mislim da nitko nije toliko poživotinjen da bi negirao da je Bog dao ljudima pravilo po kojem treba da se ravnaju. On ima na to pravo jer smo mi njegova stvorenja. On je toliko dobar i mudar da upravlja naše djelovanje prema onome što je najbolje; i on ima moć da to sprovede putem nagrada i kazni u drugom životu koje su beskrajno teške i trajne; jer nitko nas ne može istrgnuti iz njihovih ruku. To je jedini i pravi kriterij moralne ispravnosti.« (2,28,8)

Božji zakon možemo otkriti bilo razumom bilo objavom. Promatrajući Božju i ljudsku narav i njihov međusobni odnos možemo doći do evidentnih moralnih principa iz kojih možemo izvesti druga praktičnija načela.

Locke prihvaća Hobbesovu ideju o naravnom stanju ljudi u kojem oni ostaju sve dok se sami ne odluče oblikovati političko društvo. Ipak je njegova ideja vrlo različita od Hobbesove. To naravno stanje ljudi nije stanje rata. Sila, koja je povreda naravnog stanja, stvara rat. Stanje naravi je stanje slobode, ali ne razuzdanosti. Svi su ljudi jednaki i neovisni i nitko ne smije štetiti tuđem životu, zdravlju, slobodi ili imanju, jer su svi ljudi Božja stvorenja.

Locke također govori o naravnim pravima. Svaki čovjek ima pravo da brani svoj život kao i pravo na svoju slobodu. Tome pravu, dakako, odgovara i dužnost. Locke je najviše pozornosti posvetio pravu na vlasništvo. Budući da čovjek ima dužnost uzdržavati svoj život, ima pravo i na potrebna sredstva. Razum nam pokazuje da je Božja volja postojanje privatnog vlasništva, ne samo s obzirom na plodove zemlje, nego i s obzirom na samu zemlju. Prvotno opravdanje privatnog vlasništva je, po Lockeovu mišljenju, rad. On ipak smatra da nije dopušteno da netko skupi previše vlasništva na štetu drugog.

8. DRUŠTVENI NAUK

Društvo je također čovjeku prirodno. Obitelj je prvotni oblik ljudskog društva, a građansko ili političko društvo čovjeku je prirodno u tom smislu što ono ispunja ljudske potrebe. Makar su

ljudi po prirodi neovisni jedni od drugih, za njih je teško sačuvati slobodu prava u stvarnoj praksi. Zato odgovara ljudskom interesu da se organiziraju u društvo kako bi djelotvornije sačuvali svoje slobode i svoja prava. Prema tome, ni za Lockeja nije naravno stanje idealno stanje za čovjeka. Zato je poželjno da postoji pisani zakon koji bi precizirao naravni zakon i po kojem bi se odlučivalo u prijepornim pitanjima. Isto je tako potrebno da postoji opće priznat pravni i sudski sustav.

Locke je nastojao pokazati da političko društvo i njegova vlast počivaju na racionalnom temelju. Taj temelj on nalazi u pristanku. Čovjek autorizira društvo da donese takve zakone koji su potrebni za opće dobro i daje društvu moć utjerivati takve zakone kažnjavajući prijestupnike. Lockeov "prvotni ugovor" treba razumjeti tako da on uključuje pristanak čovjeka da se podloži većini. Apsolutna se monarhija protivi prvotnom socijalnom ugovoru. Ako je netko odrastao u nekoj državi i naslijedio vlasništvo prema zakonima te države, treba pretpostaviti da je dao barem šuteći pristanak da bude član te države. Za čovjeka koji se koristi pravima i privilegijama određene države treba pretpostaviti da je prihvatio i dužnosti te države. No čovjek se može sam odlučiti u kojoj će državi živjeti.

Već je Locke zastupao podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu. Zakonodavna vlast je najviša moć u državi. Ona proizlazi od naroda i mora ostati kod naroda. Izvršna vlast mora ostvarivati zakone koje je narod postavio. Kralj je samo vrh izvršne i federativne vlasti.

Zanimljive su i Lockeove misli o odgoju. Vodeća mu je misao da odgoj mora pospješivati naravni razvoj djeteta, razvijajući posebna svojstva koja neki pojedinac dobiva po porijeklu, obitelji, sklonostima, sposobnostima, karakteru i sl. Ne valja onaj školski odgoj koji je sličan dresuri. Mladog čovjeka treba odgajati da bude samostalan, da bude koristan društvu. Odgajaniku se ne smije prisilno postaviti nikakva shema, treba ga voditi tome da sam gleda i misli, ne smije mu se nanositi sila, nego mu treba pomagati kako bi razvio vlastitu inicijativu i došao do slobodne i odrasle individualnosti. Zato je potrebno gledati darovitost svakog pojedinca. Ideal bi bio kad bi učenik i odgajanik učio kroz igru. Zato Locke daje prednost privatnom odgoju ispred državnih škola s njihovim općim šablonama i prisilama. Takav je odgoj u prvom redu bio namijenjen za aristokratske krugove, ali Locke napominje da najprije moraju biti dobro odgojene više klase, da bi mogle djelovati na niži puk. Pitomac ne mora postati učenjak, nego vrijedan član ljudskog društva. Locke ima pred očima racionalan, realističan i individualistički ideal obrazovanja. I ovdje je Locke čovjek liberalizma i napretka. Zato ga je i prosvjetiteljstvo učinilo svojim herojem. Montesquieu i Voltaire su preuzeli njegove državničke ideje, a Rousseau pedagoške.

U spisu *Razumnost kršćanstva* Locke ističe poklapanje naravne religije s izvornim kršćanstvom. Kršćanska nauka: vjera u Mesiju od Boga poslanog spasitelja i ćudorednog zakonodavca, koji preko Duha Svetog dalje djeluje, svakome je neposredno očita. Zato nisu potrebne neke posebne konfesije. Iz toga slijedi opća religiozna *tolerancija*. Svako religiozno mišljenje i svaka religiozna zajednica trebaju biti jednako i bez ograničavanja dopušteni. Zbog

svoje vjere ne bi smjeli biti lišeni građanskih prava ni Židovi ni muslimani ni pogani.

Crkva je potpuno odijeljena od države. Državu Locke defmira kao

"udruženje ljudi ustanovljeno jedino za čuvanje i promicanje građanskih dobara. Građanskim dobrima smatram život, slobodu, tjelesni integritet i odsutnost boli te posjedovanje izvanjskih stvari, kao što su zemlja, novac, namještaj i ostalo" (*Pismo o toleranciji*).

Crkvu definira kao slobodno udruženje ljudi koji su se svojevoljno udružili da bi javno slavili Boga na onaj način koji smatraju da će božanstvo prihvatiti za spasenje duša. Ipak, i Lockeova tolerancija ima granice. Izuzeti su ponajprije oni koji se pokoravaju nekom drugom vladaru izvan države pa tako dovode u pogibelj građanski mir i slobodu. Locke tu očito misli na katolike koji se pokoravaju papi. Izuzeti su ujedno i ateisti, jer poriču opstojnost Boga. Za ateista ne može biti nešto trajno ni sveto: ni vjera, ni obećanje, ni zakletva, što su veze u ljudskom društvu; jer uklanjanje Boga, makar samo u mislima, sve to razara.